

Altay ve Güney Sibirya Bölgesindeki Türk Topluluklarının Dinî İnanışları

Mehmet Alparıan KÜÇÜK*

ABSTRACT

Religious Beliefs of Turkish Communities Living in South Siberian and Altaic Regions. *The main topic of this article is the religious beliefs of Turkish communities living in South Siberian and Altaic regions. In this respect this study firstly gives information about the general, historical and geographical structure of these regions. And then it accents some beliefs of Turkic communities living in those areas like God, Soul, Natural Forces and Hereafter. In addition to these, it deals with their fire related cults and their socio-religious practices like sacrifice, birth, marriage and death. In the conclusion this article emphasizes the similarities between Turkish people in Anatolia and Turkic communities in South Siberian and Altaic regions in respect of beliefs and religious practices.*

Giriř

Köklü tarihe sahip bir millet olan Türkler, gerek coğrafi gerekse tarihî bakımdan diğeri milletlerden farklı bir konum arz etmektedir. Türklerin coğrafi bakımdan geniş bir alana yayılmış olması onlarda bölgelere göre kültür, lehçe ve ağız farklılıkları görülmesine ve din unsurunda da farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Genellikle Türk denilince "İslâm" akla gelmektedir. Çünkü Türklerin %98'i Müslüman'dır. Ancak bunun yanında günümüzde, İslâm'ın dışındaki dinleri, hatta kendi geleneksel dinî inanışlarını devam ettiren Türkler de bulunmaktadır. "Geleneksel Dinî İnanışları"nı devam ettiren Türkler arasında Altay ve Güney Sibirya Bölgesi'ndeki Türkler de yer almaktadır.¹

Sibirya, Rusya'nın Asya kıtasında kalan ve bütün Kuzey Asya'yı kaplayan bölgedir. Sibirya'nın batısında Batı Sibirya Türkleri, Kuzeydoğusunda Yakut

* Dr.

1 Altay ve Güney Sibirya Bölgesi'ndeki Türk boylarının kültür ve dinî bakımdan dış etkilere maruz kaldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yüzden Orta Asya kültüründe; Mezopotamya, Çin, İran ve Hint Dinleri ile Tibet Lamaizmi, Hıristiyanlık, Maniheizm'in de etkilerinden söz edilmektedir. Ancak bu etki, Türklerin "Geleneksel Dinî Anlayışı"nı değıştirmemiştir.

Türkleri ve Güneyinde ise Altay* , Tuva** ve Hakas*** Türkleri bulunmaktadır.

Güney Sibirya Bölgesi'nde bulunan Altay, Tuva ve Hakas Türk Cumhuriyetleri'nde Altay-Kiji, Beltir, Kaç, Karagas, Kızıl, Koybol, Kumandın, Lebed, Sagay, Soyot, Şor, Telengit, Teleüt ve Tuba boyları bulunmaktadır.²

Altay Türkleri, Sibirya'nın Altay-Sağan Dağları bölgesinde Ob, Abakan ve Yenisey civarında yaşamaktadır. Altay Türkleri yaşadıkları yer bakımından Rus idaresi taksimatında Ülke (Kray) ve Eyaletlere (Oblast) ayrılmıştır. Bunların en büyüklerini;

- a. Krasnoyarskiy Ülkesi
- b. Altayskiy Ülkesi
- c. Tuvinkaya Eyaleti oluşturmaktadır.³

Araştırmacı W. Radloff ise Altayları dil bakımından Kuzey Altay Türkleri ve Güney Altay Türkleri olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Kuzey Altay Türkleri; Kumandınlar, Lebedler, Tubalar; Güney Altay Türkleri ise Asıl Altaylar, Telengitler ve Teleütler'den oluşmaktadır. Günümüzde de Altay Türkleri, üç güney ve üç kuzey boy ve şiveye ayrılmaktadır.

a. Güney Altaylar

1. Asıl Altaylar

Ruslar'ın "Altay Kalmukları" olarak da tanımladıkları Asıl Altaylar, kendilerine "Altay-Kiji" adını vermektedir. Yirmibirden fazla boya ayrılmış olan Asıl Altaylar, Katunya ve Çarış ırmakları bölgesinde göçebe hayat sürmektedir.

* M.Ö. III. Yüzyıla kadar kabileler halinde yaşayan Altaylılar, MÖ II. Yüzyılın başlarında Hunların gelmesiyle Hun idaresine girmiş, daha sonra Göktürkler, Moğollar ve Çinliler'in hakimiyeti altında kalmışlardır. Daha sonra Uygur, Kırgız, Cengiz Han, Çungarlar, Çin-Mançular'ın da idaresi altında kalan Altaylar, Çin-Rus savaşları sonrası 1865 yılında Rus idaresine girmiştir. 1922 yılında Altayskaya, bölgesi olarak teşkil edilmiş, 1948 yılında ise Gorno-Nitoyskaya, şeklinde isim değiştirmiştir. SSCB'nin parçalanmasıyla birlikte 1991 yılında Özerk Cumhuriyet ve 1992 yılında da Federe Devlet olarak günümüze kadar gelmiştir (http://www.ozturkler.com/data/0007/0007_02.htm/03.03.2006).

** Orta Asya'nın en eski yerli halklarından biri olarak değerlendirilen Tuva Türkleri'nin tarihi M.Ö. VIII- III'ncü yüzyıla kadar dayanmaktadır. Hun, Gök-Türk, Kırgız, Moğol, Çin ve Rus idaresinde yaşayan Tuva, 1911 yılında isyan ederek bağımsızlığını ilân etmiş ve 14 Ağustos 1921 yılında da Tannu-Tuva Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. 1930 yılında ise Tuva Halk Cumhuriyeti adını almış ve 1944 yılında tekrar Ruslar tarafından işgal edilerek, SSCB'nin bir parçası olmuştur. 1961'li yıllarda da otonom bölge, SSCB'nin parçalanmasıyla 1991 yılında Özerk Cumhuriyet olmuştur("Tuva Ülkesi", <http://www.asilkan.org/sabit/tuva.htm/03.03.2006>).

*** Hakaslar, Kuzey-Batı ve Batı'da Kemerova Bölgesi, Kuzey-Doğu ve Doğu'da Krasnoyarsk Eyaleti, Güney-Batı'da Altay Cumhuriyeti ve Güney-Doğu'da Tuva Cumhuriyeti ile ortak sınırlarla komşuluk etmektedir. 3 Temmuz 1991 tarihinde Hakaslar, Hakas Cumhuriyeti statüsüne kavuşmuştur. ("Hakasya Ülkesi", <http://www.asilkan.org/sabit/hakas.htm/03.03.2006>).

2 Nevzat Özkan, *Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*, Kayseri 1997, 109,118.

3 Erdoğan Aslıyüce, "Altay Ülkesi", *Yesevi Dergisi*, Mart 1994, Yıl 1, Sayı 3, s. 31; ayrıca bkz. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1987, 33-35.

2. Tölösler ve Telengitler

Tölösler, hem Ruslara hem de Çinlilere vergi vermek zorunda kaldıklarından Rusça “iki vergi ödemekle yükümlü” anlamında “Dvoyedan” adıyla anılmaktadır. Çuy nehri boyunca oturanlara “Telengit”, Çalışman ırmağı etrafında yaşayanlara ise “Tölös” denilmektedir.

3. Teleütler

Telengit veya Karakalmuk olarak da isimlendirilen Teleütler, kuzeyde Tomsk yöresi, güneyde ise Biy ve katun ırmakları çevresinde yaşamaktadır.

a. Kuzey Altaylar

1. Tubalar

Karaorman Türkleri olarak da adlandırılan Tubalar, sık ormanlarla kaplı dağlarda yaşadıklarında “Yış-Kiji” adıyla da anılmaktadır.

2. Kumandınlar

Kumandın-Kiji olarak da isimlendirilen Kumandınlar, Aşağı ve Yukarı Kumandın olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

3. Lebedler

Lebed ırmağı çevresinde yaşayan Lebedler, bir kuğudan inandıkları için kendilerine “Kü-Kiji” olarak da isimlendirilmektedir⁴.

Güney Sibirya Bölgesi’nde de Hakaslar, Tuvalar ve Yakutlar yaşamaktadır. Tatarlar olarak da bilinen Hakaslar, Sayan-Altay Dağı çevresinde, Abakan ve Yenisey ırmaklarının kıyılarında 62.00 km²lik bir alanda yaşamaktadır⁵.

Hakas adı, Altay-Sağan Dağı ile çevrili olan Abakan ve Yenisey ırmaklarında yaşayan Türk boylarının resmi adıdır. Hakas adıyla ilgili olarak diğer bir görüş de Kırgız kelimesinin Çince’de bozulmuş şeklinden alındığıdır. Hakasların oturduğu topraklar, Rus kaynaklarında ise Kırgız toprakları ve Hongoray (Kongoray) olarak yer almaktadır. 1989 sayımına göre Hakas adıyla nitelendirilen Türk boylarının nüfusu yaklaşık olarak 81428’dir. Rusların 450.018 nüfus ile genel nüfusun %79.4’ünü oluşturmalarına karşılık Hakaslar, bu nüfus oranıyla genel nüfusun %11.1’ini oluşturmaktadır.

Hakaslar, kısmen kulübelerde ve kayın ağacından yapılmış yurtlarda yaşamakta ve ziraatla uğraşmaktadır. Onlar, “Sala” adı verilen sabanla toprağı işlemekte; çavdar, arpa ve buğday ekmekte; hayvancılıkla uğraşmaktadır⁶.

Hakas adıyla anılan en büyük Türk boyu Sagaylar’dır. Sagaylar, Altayların en tecrübeli çiftçi ve demircileridir. Hıristiyan olmalarına rağmen, “Geleneksel Türk Dini”⁷ inanışlarının etkileri de görülmektedir.

4 “Altaylılar”, *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 1/457.

5 Gülsüm Killi, “Hakas Türkleri”, *Ülkü Ocağı Dergisi*, 15 Mart 1997, Yıl 4, Sayı 39, s. 62-64.

6 Erdoğan Aslıyüce, “Hakasya Ülkesi”, *Yesevi Dergisi*, Mart 1994, Yıl 1, Sayı 3, s. 29; Özkan, 121.

7 “Geleneksel Türk Dini” hakkında geniş bilgi için bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 2002, 78-94.

Hakasların diğer bir boyu olan Koybolların ise Samoyed kökenli oldukları söylenmektedir. Bunlar, Koybol steplerinde yaşamakta ve hayvancılıkla uğraşmaktadır.

Hakasların bir başka boyunu oluşturan Beltirler de yedi kabileden oluşmaktadır. Bunlar da Kırgız şivesi ve Teleüt ağzının etkisi görülmektedir.

Hakaslardaki diğer boy olan ve Kaça adıyla da bilinen Kaçlar ise Yenisey civarında on kabile halinde yaşamaktadır. Kas ırmağı etrafında yaşadıkları için bu adla anıldıkları ileri sürülmektedir.

Tuvalar; Kaş, Sarıg, Çoğdu, Karayağdu ve Çeptey olmak üzere beş boydan oluşmaktadır.⁸ Tuvalar, Yenisey Nehri'nin yukarı kısmında, Sayan Dağları ile Tanrı Ulu Dağları arasında Moğolistan sınırında yaşamaktadır. Tuva Cumhuriyeti'nde yaşayan Tuva Türkleri'nin nüfusu 306.000'dir. Genel nüfusun %64.3'ünü Tuvalar, %30'unu Ruslar, %4'ünü de diğer milletler oluşturmaktadır. Tuva Cumhuriyeti'nin yüzölçümü ise 171.300 km²'dir.

Tuva adına ilk olarak Çin kaynaklarında "Tuba" olarak rastlanmaktadır. Şu anda ki toprakları; M.S. VI. yüzyılda Türk Hakanlığı'nın, VII. yüzyılın ortalarında Çinliler'in, VIII. yüzyılda da Uygurlar'ın, IX. yüzyılda ise Yenisey Kırgızlar'ın egemenliği altına girmiştir. Tuvalılar, Çin egemenliği altında yaşadıkları dönemde Moğollarla aynı yönetimi paylaşmaları nedeniyle Moğolların resmî dini olan Lamaizm'in etkisi altında kalmışlardır. Tuvalar'ın Moğollaşmasında ve Lamaizm'in dininin benimsenmesinde Moğol Lamaları'nın büyük bir etkisi olmuştur. Tuvalar, "Lamaist" olmalarına rağmen "Geleneksel Türk Dini" inanışlarını da yaşatmışlardır.⁹

Yakutlar (Sahalar) ise Kuzeydoğu Sibirya'da Kuzey Buz Denizi'ne dökülen Lena, Yana, İndirgırka ve Kolima ırmakları arasında yaşamaktadır. Yakutlar'ın yaşadığı yerler, Laptyev ve Doğu Sibirya Denizleri arasındaki Yeni Sibirya Adalarını da kapsamaktadır.¹⁰

Rusya'ya bağlı Yakut (Saha) Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Yakutlar'ın veya Sahalar'ın nüfusu 360.800'dür. Sahalar, bu nüfus ile genel nüfusun %36.9'unu oluşturmaktadır. Yakutistan'ın yüzölçümü 3.103.200 km²'dir.¹¹

Karasal iklime sahip olan Yakutistan'ın güneyindeki bazı alanlar hariç hemen hemen her yerde don olayı görülmektedir. Kıyı boyunca yosun, liken ve bodur çalılardan oluşan Tundra bitki örtüsü, güneye doğru gidildikçe yerini taygalara bırakmaktadır. Yakutlar; avcılık, balıkçılık, ren geyiği yetiştiriciliği ve tarım ile uğraşmaktadır. Yakutlar da resmî olarak Hıristiyan olmalarına rağmen "Geleneksel Türk Dini" inanışlarını da devam ettirmektedir.¹²

8 Özkan, 122-123,127.

9 Erdoğan Aslıyüce, "Tuva Türk Cumhuriyeti", Yesevi Dergisi, Ocak 1994, Sayı 1, s. 25; "Muhtar Türk Cumhuriyetleri", Yeni Hafta Gazetesi Özel Eki, Mercek, s. 4.

10 "Muhtar Türk Cumhuriyetleri", s. 1-2.

* Doğu Sibirya'da Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir Türk cumhuriyetidir.

11 Özkan, 111.

12 "Muhtar Türk Cumhuriyetleri", s. 1-2.

A. ALTAY TÜRKLERİ

a. Altay Türklerinin Dinî İnanışları

Altay Türkleri arasında en fazla yayılmış olan din, Hıristiyanlıktır. Misyonerlik faaliyetleri, Hıristiyanlığın Altay Türkleri arasında da yayılmasını sağlamıştır. Ancak Altay Türkleri'nde "Geleneksel Türk Dinî" inancı günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

1. Tanrı İnancı

Altay Türkleri, Tanrı'yı ifade etmek için "Tengri Kayragan" kelimesini kullanmaktadır. Buradaki "Tengri" tabiri, Gök ve Allah manasındadır. Bunun içindir ki Kamlar* (Şamanlar) dualarında canlıları yaratan Tengere ve yıldızları süsleyen Tengere gibi sözler kullanmaktadır.¹³

Altay Türkleri, Tanrı'ya büyük anlamında "Ülgen", çok büyük anlamında da "Bay Ülgen" adını vermişlerdir. Yakarma ve dualarda ise "Ak Ayaz" veya "Çok Aydınlık Han" tabirini kullanmışlardır. Altaylara göre Tanrı'nın tahtı, göğün en üst katında veya bir dağın tepesinde yer almaktadır. Tanrı da göğün yedinci, dokuzuncu ve onaltıncı katında oturmaktadır. Bu durum Altay destanlarına da yansımıştır. Altay destanlarında da altın kaplı bir saraydan bahsedilmektedir. Bu sarayda Tanrı'nın oğulları ve kızları, sarayın çevresinde de haberciler ve hizmetçiler bulunmaktadır. Onların inancına göre Kam,** ibadet esnasında vecd halinde göğe çıktığı zaman bunlarla karşılaşmakta ve konuşmaktadır.¹⁴

Altay Türklerindeki bir başka efsaneye göre de, Büyük Tanrı Ülgen, ay ile güneşe dokunan bir dağda oturmaktadır. Tanrı Ülgen, ay ile güneşin daha da gerisindedir. Ülgen'in tahtı, çok uzaklardaki yıldızlar üzerinde kurulmuştur. Çünkü ay ve güneşi yaratan Tanrı Ülgen'dir.¹⁵

* Türklerde Şaman tabiri yerine Kam tabiri kullanılmaktadır. Kam veya Şaman, ruhlarla insanlar arasında aracı olan bir çeşit din adamıdır. O, ruhları kovarak hastalıkları tedavi eden bir üfürükçü, kurban ayinlerini yöneten. Ölen insanların ruhlarının öbür dünyaya gidişlerinde onlara rehberlik ve koruyabilme yeteneğine sahip bir kişidir. Ayrıca tabiatüstü alemle irtibat kurabilen, bazı tabiatüstü güçlere sahip, kendisine has davulu ve elbisesi olan bir kahindir(Hikmet Tanyu, *Türklerin Dini Tarihçesi*, İstanbul 1976, 10-12; Nasuh Günay, "Orta Asya'daki Atalarımızın Dini İnanışları" *Ülkü Ocağı Dergisi*, Temmuz 1996, Sayı 19, s. 30-31).

13 Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, İstanbul 1987, 12, 32.

** Altaylar'da Şamanlar (Kamlar), Ak ve Kara Kam olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ak Kam, Ülgen başta olmak üzere iyi ruhlara kamlık yapmaktadır. Kara Kam ise Erlik başta olmak üzere kötü ruhlara kamlık yapmaktadır(Bkz. Yağmur Çavuşoğlu, "Eski Türklerin Dini", *Tanıtım Dergisi*, Sayı 79, İstanbul 1986, s. 28) Ayrıca Şamanlar ve Şamalık hakkında geniş bilgi için bkz. Mircae Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, Ankara 1999; Ümit Hassan, "Tarih Öncesinden Tarihe Şamanlık", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 38, Aralık-Ocak 1983, No. 1-4, s. 97-114.

14 Mircae Eliade, "Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar", çev. Harun Güngör, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1 (Ayrı Basım), Kayseri 1984, s. 283-287; Geniş Bilgi için bkz. Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.

15 "Türk Mitolojisi'ne Göre Güneş, Ay Ve Yıldızlar", <http://kutlualtay81.sitemynet.com/turk-mitolojisi.htm>, 03.06.2006.

Altay Türkleri'nde Tanrı, insanların ve yeryüzünün yaratıcısıdır. Tanrı her şeyin yapıcısı ve hakimidir.¹⁶ Ancak Tanrı tabirleri, bazı kültürlerin etkisiyle bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Güney Altaylar'da Tanrı'yı ifade etmek için kullanılan "Huda" kelimesi zamanla "Kuday" şeklini almıştır. Altaylar'ın Tanrı anlayışında, Budizm ve diğer dinlerin etkisiyle birlikte politeist (Çok Tanrıcılık) ve düalist (İkicilik) eğilimli ayırım olmuştur. Bu ayırımın Altaylar'a Moğollar'dan girdiği ve Tanrı'nın yer ve gök Tanrısı olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bu anlayış Yakutlar'da da aynı şekilde dikkat çekmektedir.¹⁷

2. Ruh İnancı

Altaylar, ruha "Tin, Kut ve Süne" adını vermektedir. Onlara göre, "Tin" bütün canlı varlıklarda; "Süne", insanlarda, "Kut" ise her yerde bulunmakta ve cansız nesnelere kutsallık kazandırmaktadır.

Altay Türkleri'ne göre ruhlar, diridir ve ebedidir. Onlar, ata ruhlarının ölmediğine, atalarının öldükten sonra iyilik veya kötülük yapabileceğine inanmakta ve bundan dolayı da atalarına saygı ve sevgi göstermektedir.

Altaylar, her şeyin ruhu (sahibi) olduğunu kabul etmekte ve bu yüzden de ruhları kategoriler halinde ele almaktadır. Altay Türkleri, Bay Ülgen'in yanında birtakım yardımcı iyeler (ruhlar) kabul etmektedir. Bunlar; koruyucu ve kara iyeler olmak üzere iki sınıftan oluşmaktadır. Koruyucu iyelerden biri olan Umay,* çocukların ve loğusa kadınların koruyucusu olarak fonksiyonunu sürdürmektedir. Diğer bir koruyucu iye olan Anamaygıl ise tüm yurdu ve halkı kötülüklerden korumaktadır. Ak Ana (Ene) da Tanrı Ülgen'e yaratma kudreti ve ilham vermektedir.

Kara iyelerden olan Erlik ise kendisine hasta ve sakat hayvanların kurban edilmesini istemekte ve bundan da hoşlanmaktadır. Erlik'in görevi; oyun oynamak, insanları baştan çıkarmak ve insanların görevlerini yapamaz hale getirmektir. Ayrıca Alkarısı (Albastı) gibi doğumda kadınlara zorluk çıkartan başka iyeler de bulunmaktadır.¹⁸

Altaylar, ölüm ve bütün hastalığın sebebini kötü ruhlara bağlamakta ve kötü ruhların sadece sıkıntı yarattıklarını söylemektedir. Kötü sonuçlanan işlerin veya kötü olan her şeyin sebebi olarak kötü ruhları sorumlu tutmaktadır.

16 Eliade, 285-287.

17 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1993, 426-430; Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ankara 1997, 43.

* Umay kelimesine olarak Orhun Kitabelerinde rastlanmaktadır. Altay lehçesi sözlüğünde Umay, çocukların ve yavru hayvanların koruyucusu bir Tanrıça ruh olarak geçmektedir. Ancak Umay'ın, M. Ö. yaşamış kahraman bir Türk kadını, melek veya bir cin olabileceğinden bahsedilmektedir (Saadetin Gömeç, "Umay Meselesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* V, İzmir 1990, s. 277-280).

18 Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, 176-177; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara 1990, 20-25.

3. Tabiat Kuvvetleri İle İlgili İnanışlar

Altay Türkleri'nde tabiat kuvvetlerine (dağlar, ırmaklar, göller, ormanlar...) hasredilen "Yer-Su" inancı bulunmaktadır. Onlar için "Yer-Su" kutsaldır. Altay Türkleri'ne göre, "Yer -Su" veya "Yer-Sub", insana maddî hayatı için gerekli olan nesnelere vererek ve onlara mekan temin ederek yaşamlarını sağlamaktadır. Altaylar, tabiat kültürünün Gök Tanrı Ülgen'in emrinde olduğuna inanmaktadır.¹⁹

Altay Türkleri'nde "Yer-Su"yu oluşturan en önemli öge "dağ"dır. Kutsal dağ inancı, Altaylar'da en yaygın ve köklü inancı oluşturmaktadır. Bazı araştırmalar, "Mukaddes Dağ" inancının Altay kavimlerinde hâlâ yaşadığını göstermektedir. Altay Türkleri, Abakan Irmağı kıyısındaki Eski Tag, Biy Irmağı kıyısındaki Sogol Palmir, Akaya, Ene Kadın Baş (Ruça "Beluha"), üçsürü...adını taşıyan dağları mukaddes saymaktadır. Altaylar bu kutsal sayılan dağları kendilerine ata kabul etmektedir. Budistlerin mukaddes saydığı "Sümer Dağı"nın, Altay Türkleri'nin kutsal dağ inanışları arasında yer alması da onların dağ inanışıyla ilgisini göstermektedir.²⁰

"Altay Dağları", Altaylar için ayrı bir önem taşımaktadır. Altaylar, bu dağlara "Kayın Babamız" demektedir ve soylarının bu dağdan türediğine inanmaktadır. Onlara göre dağların zirveleri Tanrı'ya kadar uzanmaktadır. Dağlara atfedilen kutsallık dua ve törenlere de yansımıştır. Hatta kamların Altay Dağı'na yalvardığı ve ondan umut beklediği de ifade edilmektedir.²¹

Altaylar'da orman ve ağaç kültü de ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kültürde, "Kayın Ağacı"nın ayrı bir yeri vardır. Kamlar, kayın ağacı olmadan ayin yapmamaktadır. Dualarda kayın ağacı ile ilgili olarak "Bay Kayın" ifadesinin kullanıldığı da bilinmektedir²². Onlara göre Kayın ağacı, Umay ile birlikte Tanrı Ülgen tarafından yeryüzüne indirilmiştir. Kayın ağacı ile birlikte bir başka kutsal olan ağaç da çam ağacıdır. Çünkü Çam ağacı, Tanrı'nın bulunduğu yere kadar uzanmakta ve Tanrı'ya giden bir yol olarak görülmektedir.²³

Altay Türkleri için orman ruhları da ayrı bir önem taşımaktadır. Avcılar, bu ruhların, kendilerinden temiz ve doğru sözlü olmasını, ava çıkacağı zaman cinsi münasebette bulunmamasını istediklerini söylemektedir. Ava çıkanların dışındakilerin de temizliğe riayet etmeleri gerektiğine, avcılar avdan dönünceye kadar eğlence ve şakalaşmanın yasak olduğuna inanılmaktadır. Çünkü orman ruhlarının böyle şeylerden hoşlanmadığı belirtilmektedir.²⁴

19 İnan, Tarihte ve..., 50-51.

20 İnan, 52; Günay-Güngör, 45-47; Kalafat, 33-35.

21 İnan, 51.

22 Günay-Güngör, 48.

23 Münir Yıldırım, *Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996, 50.

24 İnan, 62-63.

Altay Türkleri'nde kutsallık atfedilen diğer bir tabiat kültü de "Su"dur. "Su", saflık ve temizlik sembolü olarak yer almaktadır. Suya tükürmek, suyu her bakımdan kirletmek hatta bazı zamanlarda temizlik aracı olarak kullanmak da yasaktır.²⁵

Altaylar, Katun Nehri'ni, dünyanın anası olarak kabul etmektedir.²⁶ Onlar, her ırmağın bir "izi"si (sahibi) olduğuna inanmakta ve bu sebeple kutsal sayılan ırmaklarda balık avlamanın ve yemenin yasak olduğunu ifade etmektedir.

Altay Türkleri'nde görülen bir başka inanış da Güneş ve ay ile ilgilidir. Altay Türklerinin efsanelerine göre önceleri sonsuz bir denizden başka bir şey yoktur. Onlara göre ay ile güneş önceleri mevcut değildir. Tanrı'nın gönderdiği bir varlık göğe iki büyük ayna koyarak dünyayı aydınlatmıştır. Bu ayna da "Güneş ve Ay"dır. Bunlar, yalnızca Tanrı'nın verdiği ışık ve sıcaklığı yansıtmaktan başka, bir iş yapmamaktadır. Hatta Kamların ayna ile fala baktıkları ifade edilmektedir. Kamlara göre, dünyada ne olmuş ve ne olacaksa, her şey ve her olay, bu aynaya yansımaktadır. Kam'ın törenlerde kullandığı ayna da ay ile güneşi sembolize etmektedir.

Altay Türklerine göre güneş ve ayın birlikte kötü ruhlara karşı koyması güneş ve ay tutulmasına sebep olmaktadır. Altaylar ayrıca gökyüzünde bir ışığın bulunduğunu ve bu ışığın iyilik saçtığını, sıcak ışıkların soğuk yerlere ulaştırdığını ve yeryüzünde hayatı canlandırdığını ifade etmektedir. Bu bağlamda da güneş sığacı, ay ise soğucu sembolize etmektedir. İnsanların, gündüzleri sıcaktan yanarken; geceleri de soğuktan üşümeleri, bu inanışın doğmasına yol açan en önemli sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Altay Türkleri için karanlık, korku ve zulümün timsalidir. Bu nedenle ışık kaynağı olan güneşe saygı ve zulümün timsali olan karanlığa karşı korku duyulmaktadır. Ancak her ikisine de bu korku ve saygıdan dolayı kutsallık atfedilmektedir. Bu kutsallık kamların ayinlerine de yansımış, Güneş için "Kün Ene" ve Ay için de "Ay Ada" tabirlerinin kullanılmasını sağlamıştır.²⁷

4. Ahiret İnancı

Altay Türkleri'nde kıyamet inancı, senkretik bir karakter göstermektedir. Altaylar, kıyamet gününe "Kalangacı Çok" adını vermektedir. Onlara göre kıyamet günü yaklaşınca insanların sayısı azalacak, kötülük her tarafa yayılacak, cehennem ilahlı olan Erlik yeryüzüne yakınlaşacak ve Tanrı Ülgen tek başına kalacaktır.²⁸

Altaylar ölümü, Tanrı Ülgen'in emri ve dünyanın sonu olarak değerlendirilmektedir. Onlara göre cehennem ilahı olan Erlik, yeryüzüne gönderdiği ve daha

25 Günay-Güngör, 50.

26 Yıldırım, 51.

27 "Türk Mitolojisi'ne Göre Güneş, Ay Ve Yıldızlar", <http://kutlualtay81.sitemynet.com/turk-mitolojisi.htm>, 03.06.2006; Arif Domurcuk, "Türklerde Ateş ve Ocakla İlgili İnançlar", Yüksek Lisans Semineri, Ankara 1992.

28 Günay-Güngör, 61.

önce ölmüş bir kimsenin ruhları, Erlik'in elçisi olan "Aldaçılar" aracılığıyla insanların ruhlarını yakalatmak suretiyle hayatlarına son vermektedir.²⁹

Altaylarda iki şeyin ölüme sebep olduğu anlayışı vardır. Bunlardan birincisi, Erlik'in aç gözlü olmasıdır. Bu durumda O'na kurban vermek gerekmektedir ve bu yolla ondan kurtulmak mümkün olabilmektedir. İkincisi ise Ülgen ile Erlik'in birlikte verdiği karar neticesinde ortaya çıkan ölümdür. Bu ölüm geldiği zaman can bedenden ayrılmakta ve buhar olup uçmaktadır. Bu ölümden kaçmak imkansızdır.

Altaylara göre can, ebedî ve ölümsüzdür. Ölümde vücudud terk eden can, başka bir dünyaya gitmektedir. Orada "Aldaç" karşılamaktadır. Can ile Aldaç, evin etrafında kırk gün dolaşmaktadır. Bu olayın çocuklarda yedi gün sürdüğü söylenmektedir. Bu inanış hasebiyle Altaylar, ölünün etrafında olan şeyleri duyduğuna, başıboş dolaşabildiğine inanmakta ve buna "Üzüt" adını vermektedir. Bu süre zarfında ailede bir korku hakimdir. Bu korkudan kurtulmak için de belli günlerde ruhu memnun etmek amacıyla ziyafetler hazırlanmaktadır.

Ölen kimsenin ahiretteki durumu dünyada yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerle orantılıdır. Bir kimse iyilik yapmışsa ruhu yeryüzünde kalmaktadır. Çünkü onlara göre yeryüzü, insan ruhu için cennettir. Kötülük yapmış olan kişilerin ruhları, bedenden ayrıldıkları zaman yer altı alemine gitmekte ve Erlik'in kölesi olmaktadır. Bunların bütün insanları hatta kendi akrabalarından olanları da Erlik'in alemine çekmeye çalıştığı söylenmektedir.³⁰

b. Altay Türklerinin İbadetleri, Gelenekleri ve Göreneklere

1. Ateş ve Ocak Kültü

Diğer toplumlarda olduğu gibi Altay Türkleri'nde de toplumun çekirdeğini aile oluşturmaktadır. Ailenin sembolünü ev, evin sembolünü de ocak temsil etmektedir.³¹ Altay Türkleri, yıldırımın düşmesiyle yanan ateşleri evlerine götürerek sembolikte olsa sönen ateşlerini yakarak ocak kültürünün devamını sağladıklarına inanmaktadır.³² Ateş kültü ile ocak kültü birbiriyle ilişki içerisindedir. Onlar için ateşin devamlı yanması, ailenin mutlu bir yuva sürdüğüne işaret etmektedir. Bu nedenle ateşe kurban sunmak, yiyecek ve içeceklerden ateşe pay ayırmak, saygı olarak onu su ile söndürmek ve kötü söz söylememek ateş kültürünün tezahürleri arasında sayılmakla birlikte ocak kültürüyle de ilgili olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda da Altay Türkleri gökten indiğine inanılan ateşe de büyük bir saygı göstermiş, onu kutsal ve temizleyici güç olarak kabul etmiştir. Altaylar, bu kutsal ve temizleyici güce "Ot izi" adını vermişlerdir. Nitekim Altay

29 Ekrem Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 1999, 98.

30 Abdulkadir İnan *Eski Türk Din Tarihi*, Ankara 1976, 94, 96-97.

31 Günay-Güngör, 69.

32 "Ocak", *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, IV/129.

efsanelerinde Tanrı'nın ateşi, çıplak olarak yaratılmış insanların ısınması için gönderildiği görülmektedir. Diğer bir Altay efsanesinde Tanrı Ülgen'in üç kızı gizlice babalarından sürtünme ile ateş yakılabileceğini öğrendiği ve bu yöntemi insanlara öğrettikleri yer almaktadır. Bu efsaneler Altay ve Yakut Türkleri'ndeki kutsal ateşin çakmak taşlarıyla yakılabileceği inancını meydana getirmiştir.³³

Ateşin Tanrı tarafından şimşek ve yıldırımlar vasıtasıyla yeryüzüne indirilmesi onu Altayların nezdinde kutsal olmasını sağlamıştır. Hükümdarlar da kendilerini ziyarete gelen yabancıları veya elçileri günahattan ve zararlı şeylerden kurtulmaları amacıyla iki ateşin arasından geçirmektedir. Ateşe saygısızlık edenlerin deri hastalığına yakalandığına ve bunların da sadece Kam tarafından iyileştirilebileceğine inanmaktadırlar.³⁴

Altay Türklerinde ocak yapılırken kurban kesilmektedir. Kurbanın kanı da ocağın yapılacağı yere sürülmekte ve ateşe serpilmiştir. Ocak yapıldıktan sonra kıymaz hazırlanmakta, Kam çağrılmakta ve Kam kıymızı ateşe serpererek dua etmektedir. Çünkü Altay geleneğinde bir evin kutlu olması, ocağın mukaddes olması ve devamlı yanması için Kamların çağırılması gerekmektedir. Kamlar da bu ayinde ateşin ruhuna dua etmekte ve ondan yardım istemektedir.

2. Kurban

Altay Türkleri'nde kanlı, kansız ve ıdukl olmak üzere üç tür kurban görülmektedir. Kurban ayini, ayinin uzun ve kusalığına göre farklı şekillerde icra edilmektedir. En uzun süren ayin, Tanrı Ülgen, adına yapılan törendir. Bu tören; üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde tören için yapılacak bir yer belirlenerek oraya çadır kurulmakta, kayın ağacı dikilmekte ve birkaç ak ve boz at getirilmektedir. Atın arkasına da fincan konulmaktadır. Eğer fincan yere düşer de fincanın ağzı yere gelirse Tanrı'nın atı beğenmediği, fincanın ağzı yukarı gelirse Tanrı'nı atı beğendiğine inanılmaktadır. Sonra Kam, göğe uçmayı temsil eden hareketler yapmakta ve davuluyla ruhları çağırılmaktadır. Bu işlemlerden sonra kurban kesilecek yere götürülmekte ve yelesine kırmızı bir şerit bağlanmaktadır. Hayvan burada öldürülerek derisi yüzülmekte ve deri at şeklinde bir sırığa asılmaktadır. Bu işleme Altaylarda "Baydara" adı verilmektedir.³⁵ Kesilen atın eti parçalanıp pişirildikten sonra Kam tarafından ev halkına sunulmaktadır. Sonra Kam, tekrara davuluyla ruhları çağırılmakta ve göğün katlarını aşarak (bu esnada atın canı Kamın yanında olur) son katta Tanrı'nın yanına gelerek kurbanı takdim etmektedir. Tören üç gün boyunca sürmektedir. Törenin bitiminde Kam için özel bir ziyafet verilmektedir.³⁶

33 Günay-Güngör, 49-51; İNAN, 66; Ögel, 55.

34 Çavuşoğlu, s. 29.

35 Günay-Güngör, 49-65.

36 Yıldırım, 51-55.

Altay Türkleri, kurban sunarken iki ateş yakmaktadır. Ateşin biri kurbanın pişmesi diğeri de Kam'ın Tanrı'ya dua ve kurban takdim etmesi içindir. Daha sonra kesilen kurbanın kanı ateşe serpilmiştir.³⁷ Kurban ayini esnasında iki kayın ağacı arasında koyulan sırığa asılan renk renk kumaş parçaları veya kunduz ve tilki derisinden oluşan süsler yapılmaktadır. Buna "Tolu" adı verilmektedir.³⁸

Diğer bir çeşit kurban türünü ise "ıduk" adı verilen, ruhlara adanan veya başıboş bırakılan hayvanlar oluşturmaktadır. Üçüncü kurban biçimi de kansız kurbandır. Buna "saçı" da denilmektedir. Bunlar; kutsal kabul edilen ağaçlara bez bağlamak, ateşe şarap dökmek ve yağ atma şeklindeki kurban takdimidir. Bunun yanında dağ ruhlarına da kanlı kurbanla birlikte saç olarak bulgurla karışık süt serpilmiştir. Bir dağ görüldüğü veya oradan geçildiği zaman "alkış" suretiyle ibadet yapıldığı da beyan edilmektedir.³⁹

3. Doğum

Altay Türkleri'nde kadın doğum yapacağı zaman akrabalar bir çadırda toplanır, erkekler dışarıda bekler. Dışarıda bekleyen erkekler aynı zamanda kötü ruhları kovmakla da yükümlüdürler. Kadını sancısı arttığı zaman erkekler dışarıda gürültü yapıp ateş ederler. Bu hareketlilik çocuk doğuncaya kadar devam eder. Çocuk dünyaya geldiği zaman ebeye baba tarafından bir ziyafet verilir. Ebe, buğday unundan ekme yapar, yemekten bir kap ve kaşıkla birlikte gömer. Buna "Umay Ana"ya kurban adı verilmektedir.

Çocuğun doğumuyla birlikte baba, çocuğun iyi beslenmesi amacıyla sık sık ava çıkmaktadır. Çocuk, kötü ruhlardan korunmak amacıyla, anne-baba uyurken akrabalar tarafından kaçırmakta, yerine yapma bebek bırakılmaktadır. Daha sonra rol icabı bunun farkına varan anne-baba "öldü" diyerek ağlaşmakta ve akrabalara içki götürülerek çocuk geri alınmaktadır. Altaylar böyle yapmakla kötü ruhun kandırıldığına inanmaktadır. Ayrıca çocuğun yanına ok, yay gibi şeyler de konularak kötü ruhlara karşı savunmasız olmadığı gösterilmektedir.⁴⁰

Altay Türkleri, doğumun gecikmesini ve güç olmasını "Albastı" veya "Alkarısı" denilen kötü ruhun lohusaya musallat olmasına bağlamaktadır.

Altay Türkleri'nde ayrıca çocuğa doğumdan sonra çadıra giren ilk kimsenin adını verme geleneği de bulunmaktadır. İsim koyan kimseye anne-baba tarafından hediye verilmektedir. Daha sonra yeni doğan çocuk için ziyaretler başlamaktadır. Ziyarete gelenler akraba ise elbisesinden düğme sökerek çocuğun beşiğine bağlamaktadır. Yeni bir yaşa girmenin alameti olarak da kişi elbisesine bir düğme takmaktadır.

37 Domurcuk, Yüksek Lisans Semineri.

38 Mehmet Eröz, "Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği", Türk Kültürü Dergisi, Yıl 18, s. 212-216.

39 Tümer-Küçük, 88-91.

40 Yıldırım, 52-54.

4. Evlilik

Altay Türkleri, evliliği kutsal saymakta ve evliliğe aykırı hareketlerden kaçınmaktadır. Evliliğe aykırı davrananlara da ağır cezalar verilmektedir.

Altaylarda evlenme ilk zamanlarda sadece “kız kaçırma” yoluyla meşru kılınmıştır. Kız kaçırma yolu ile evlenenlere üç gün süre içinde dışarıdan ateş verilmemektedir. Bunun ateş kültü ile ilgili bir uygulama olduğu söylenmektedir. Evlenecek kişi kendi eşini kendisi seçmekte ve onun babasından istemektedir. “Kalım” adı verilen bir mihir vardır. Bunun ne zaman ve ne şekilde ödeneceği konuşulduktan sonra nişan yapılmaktadır. Kalım için ödeme yapıldıktan sonra düğün töreni hazırlanmaktadır. Düğünde gelinin anne ve babası, damadı yurt çadır kapısının önünde karşılamaktadır. Damat yurda davet edilmektedir. Daha sonra gelinin babası kızını damada teslim edip onları uğurlamaktadır.

Evliliklerde saç uygulaması, gelinin, kocasının ve erkek akrabalarının isimlerini söylememesi ve belli bir süre onlarla konuşmaması gibi uygulamalar hâlâ günümüzde varlığını devam ettirmektedir.⁴¹

Evlilik, Teleütler’de daha farklı bir boyut arz etmektedir. Teleütler, erkekleri erken yaşta evlendirmektedir. Baba sekiz yaşına gelen oğluna bir kadın bulmaktadır. Evlenen bu kadın kocasına anne gibi bakmaktadır. Fakat oğlan büyüdüğünde kadını beğenmezse gönderebilme hakkına da sahiptir.⁴²

5. Ölüm

Altay Türkleri’nde bir kimse öldüğü zaman akrabaları onun ölümünden kırk gün sonra “ruhlar bayramı” adı verilen bir bayram yapar. Bu süre zarfında eve Kam giremez, dışarıdan da eşya alınıp verilemez. Evden bir şey istemek de saygısızlık olarak telakki edilir. Bu tören için bir kurban kesilir ve kurban herkesin iştirak ettiği bir sofrada yenilir.⁴³

Altaylar, ölülerini yıkamakta, kefene sardıktan sonra bir araba ile mezar yerine götürmektedir. Altaylar, defin işini gizlice ve merasimsiz yapmaktadır. Ölüler dağ üzerindeki gizli yerlerde gömülmektedir. Öbür dünyada hayatın devam ettiğine inancından dolayı ölen kişi atı ve değerli eşyalarıyla birlikte gömülmektedir. Ölü tam olarak giydirilmiş ve yanına yol için yiyeceği hazırlanmış bir şekilde mezara konulmaktadır. Daha sonra ölen kimsenin yurdu Kamlar tarafından temizletilmekte veya yurt başka bir yere taşınmaktadır. Eğer yurt tahtadan yapılmış ise o yurt terk edilmekte ve başka bir yurt inşa edilmektedir.⁴⁴ Altay kavimlerinde cenazeden sonra Kam’ın düzenlediği “Yuğ” adı verilen törenin yanında “Ölü Aşı” da bulunmaktadır. Bu “Ölü Aşı”, bazı Altay kavimlerinde ise ölünün kendisine sunulmaktadır.

41 Günay-Güngör, 68-70; Yıldırım, 54.

42 W. Radloff, *Sibirya’dan II*, çev. Ahmet Temir, İstanbul 1994, 95.

43 İnan, *Eski Türk Din Tarihi*, 94-97.

44 Radloff, *Sibirya’dan II*, 78.

Altay Türkleri, yas alameti olarak da atın kuyruğunu ve kendi saçlarını kesmektedir.⁴⁵

6. Diğer İnanç ve Adetler

Altaylarda erkekler, kafalarını kazıtıp sadece tepede yuvarlak bir tutam saç bırakmakta ve bunu belik şeklinde örmektedir. Kızlarda on iki yaşına kadar saçlarının ön tarafını tıraş etmektedir. Saçlarının arka kısmı örülmekte ve saçlarının ucuna kordon ve sedefli midyeler takılmaktadır. Ergenlik çağına gelmiş olan kızlar da yetişkinliğinin işareti olarak saçlarının ön tarafını ikiye ayırmakta ve saçlarını yüzünü iki tarafına sarkıtmaktadır. Saçlarının ucuna da ağaç değnekçileri bağlamaktadır.

Altaylı erkekler, elbisenin insana hiçbir şey katmadığını düşünmekte ve giyimlerine özen göstermemektedir. Ancak erkeklerin aksine kadınlar giyimlerine özen göstermektedir.

Altaylarda paylaşma duygusu hiçbir zaman kaybolmamıştır. Bir hayvan avlandığı zaman bütün halk çağrılmakta, hayvanın derisinin yüzülmesine ve etin parçalanmasına yardım edilmektedir.

Altay Türkleri, çocuklarına yeni gelin olanlar gibi, anne ve babasının yanında adlarıyla hitap etmemektedir.⁴⁶

Altaylar ayrıca uykuda olan insanı uyandırmamaya da dikkat etmekte ve uyuyan insanın uyandırılması durumunda tehlikeli bir durumunu sözkonusu olacağına inanmaktadır. Uyuyan kimse ancak kendi isteğiyle uyanmalıdır. Çünkü onlara göre uyku sırasında, bedenden ayrılmış ruh, uyuyan kişinin başkası tarafından uyandırılması çabası neticesinde tekrar bedene dönmeyebilir.⁴⁷

B. Güney Sibirya Türkleri

Güney Sibirya'da birçok Türk topluluğu bulunmaktadır. Ancak burada sadece Tuva, Kuzeydoğu Sibirya'da bulunan Yakutlar ve Hakas Türkleri ele alınmıştır.

a. Tuva Türkleri

Tuvaların dinî yapısı, "Geleneksel Türk Dini" inancı ve Lamaizm'in* karışımından meydana gelmektedir. Tuva Türkleri, resmî din olarak Budizm'in Lamaist mezhebine mensupturlar. Ancak Tuva Türkleri'nde Lamaizm resmî din olarak dikkat çekmekle birlikte "Geleneksel Türk Dini" geleneğinin de yaşatıldığı görülmektedir.⁴⁸

45 İnan, 189; Günay-Güngör, 73.

46 Radloff, *Sibirya'dan II*, 11-96.

47 Kalafat, 58.

* Lamaizm'in Türklere Moğollardan geçtiği de belirtilmektedir. Moğolların Tibet Seferi'nden sonra Lamaizm'in etkisine girmesiyle onlarla iç içe yaşamakta olan Türkler de bu dinden etkilenmiştir. Böylece XVII. yüzyılın ikinci yarısında Tuva Türkleri arsında görüldüğü ifade edilmektedir(Bkz. Günay-Güngör, 126-127).

48 Günay-Güngör, 126-127.

Tuva Kamları Derneği Başkanı K. Lopsan Monguş, Göktürkleri, Tuva Türkleri'nin en eski ataları olarak görmekte ve şimdiki Türkiye Türkleri ile en eski kan kardeş olduklarını belirtmektedir. Monguş, Tuva Türkleri'nin temel inançlarının "Geleneksel Türk Dini İnancı" olduğunu ileri sürmektedir. O, ibadet ve törenlerde Lamaizm'in yazılı metinleri olmasından dolayı Lamaizm'e ait kutusal kitaplardan faydalandığını da dile getirmektedir.⁴⁹

a.1. Tuva Türklerinin Dinî İnanışları

1. Tanrı İnancı

Tuva Türkleri'nde en büyük Tanrı "Kayrakan"dır. Rus araştırmacı Katanov, Kayrakan'ı "Büyük Han" anlamında değerlendirmiştir. Bazı Kamlar da Kayrakan'ın Tanrıların en büyüğü olduğunu; Ülgen, Kızagan ve Mergen'in bunun oğulları olduğunu belirtmektedir. Ancak Tuva dualarına bakıldığında Kayrakan'ın belli bir Tanrı'nın adı değil, büyük ruhların sıfatı olduğu görülmektedir.⁵⁰

Tuva Türkleri, Tanrı'ya "Gök" adını vermişlerdir. Onlara göre Gök, insanın atası, babadır. Hayat da insanların Gök'ten türeyip yeryüzüne dağılmasıyla başlamıştır. Gök, dokuz katlıdır ve bununla birlikte kişinin de dokuz göğü bulunmaktadır. Altay Türkleri'nde görülen Gök Tanrı inancı Tuva Türkleri arasında da mevcuttur. Tuvalar, Baba "Gök", karşısında "Yer"i de ana olarak kabul etmektedir. Onlara göre yer, insanlara ana şefkati gibi bir şefkat göstermektedir. "Yer" onları korumakta, onlara mekan temin etmektedir. Bu özelliğinden dolayı da yer de Tanrı olarak değerlendirilmektedir. Tuvalara göre Yer ve Gök birleşerek insanlar için yaşanabilir bir ortam meydana getirmektedir. Bu şekilde "Yer" ve "Gök" insanların yaşayabilmesi için onlara yiyecek vermekte ve hayat bu şekilde devam etmektedir.

Tuvalar, "Hocanaak" diye isimlendirilen gökteki kırkbir yıldızdan oluşan yıldızlar topluluğuna da Tanrılık isnat etmektedir. Bu yıldızlar topluluğu, dokuz bölümden oluşmaktadır.

2. Tabiat Kuvvetleri İle İlgili İnanışlar

Tuva Türkleri; dağların, ırmakların, ağaçların ve bütün dünyanın canlı olduğuna ve insanlar gibi ruhları bulunduğu inanmaktadır.⁵¹

Tuvalar, tabiatla insanı iç içe değerlendirmekte ve bu ilişkinin hayat boyunca sürmesi gerektiğine inanmaktadır. Çünkü onlara göre tabiat ve insan bir bütündür. İnsan ve tabiat benzer şeylerdir. Bu nenele tabiat kişileştirilerek anlayışlı, akıllı ve ruh sahibi bir varlık olarak telakki edilmektedir. Tuva Türkleri, insan ile tabiat arasındaki bu ilişkinin kopması halinde hayatın zorlaşacağına inanmaktadır.

49 Ekrem Arkoğlu, "Tuva'da Şamanizm'in Dünü ve Bugünü", Türk Kültürü, Mayıs 1995, Sayı 385, Yıl 33, s. 287-292.

50 İnan, *Tarihte ve...*, 31.

51 Arkoğlu, s. 291; Yıldırım, 73.

Tuva Türkleri, kendilerini tabiata göre ayarlamaktadır. Tabiata karşı görevlerini tam olarak yerine getirdikleri zaman tabiattan bunun karşılığını alacaklarını düşünmektedirler.⁵²

Tuvalar, tabiat kültlerinin ruhları olduğuna inandıkları için onlara kutsallık atfetmişlerdir. Bunlar için de dağları da mukaddes saymışlardır. Hangay ve Tannav dağları da mukaddes dağ inancı içerisindeki en önemli dağlardır. Onlara göre bu isimler sadece coğrafi bir isim değil, onların canlı olmalarından ötürü konuşabilme, duyabilme ve evlenebilme gibi özelliklere sahip varlıklarıdır. Dağ ve ruh eşdeğer olarak görülmektedir. Tuva Türkleri'nde "ruh, dağdır; dağ da ruhtur" gibi bir düşünce söz konusudur.⁵³

Tuva Türkleri Tanrı'ya şükür amacıyla ağaçlara, ateşe ve suya hediye takdiminde bulunmaktadır.

Tuvalar, yaş ağacı da kutsal saymakta ve her ağacın bir ruhu olduğuna inanmaktadır. Onlara göre ağaçlar gelişigüzel kesilmemelidir. Aksi takdirde kötü şeylerle karşılaşılacağına inanılmaktadır. Çiçeği koparan kimsenin çocuğunun hasta olacağı inancı bulunduğundan Tuvalar'da çiçeklerin koparılmasına dikkat edilmektedir. Ayrıca tomurcuk çiçeği, küçük bir çocuğa benzetilmektedir. Aynı şekilde su da rasgele israf edilmemekte ve kirletilmektedir.

Tuva için her şeyin özel bir anlamı vardır. Ağaçkakanın "tak tak"laması, baharın; İbibiğin ötmesi, yazın; çekirgenin ötmesi ise ekin biçme zamanının; karganın ötmesinin, soğuşun ve köstebeğin de yağmurla birlikte sel felaketinin olacağına bir göstergesi sayılmaktadır. Tuvalılar, ormanda ayıya veya geyiğe rastlamanın iyiliğin işareti olarak görmektedir. Ayrıca bir ahıra tilkinin yaklaşmasının da kötülüğe işaret olduğuna ve Kam çağırılması gerektiğine inanılmaktadır.

Tuva Türkleri, Güneş ve Aya'da kutsiyet atfetmekte, Güneş'i dişi, Ay'ı da erkek olarak değerlendirmektedir. Tuvalar'da yeryüzünün yanında yerüstü ve yer altı olmak üzere iki dünya daha bulunmaktadır. Bu iki dünya birbirleriyle ilişki halindedir. Üst yerin birleşik yapılı olduğu, bu yapıda gök, güneş, ay, yıldız ve dokuz evrenin bulunduğu anlatılmaktadır. Yer üstünde gök tanrılarının ve iyi kimselerin ruhlarının yaşadığı söylenmektedir. Yer altı ise kötülüğün ve kötü ruhların bulunduğu yer olarak algılanmaktadır. Bu inanıştan dolayı kimse gelişigüzel yeri kazamamakta hatta yürürken toprak kalkmasın diye ucu yukarıya doğru bakan pabuçlar giymektedir.⁵⁴

Tuva Türkleri, hayvanlara da kutsiyet atfetmekte ve koyun, at gibi sıcak kanlı hayvanların da evi ve ev sahiplerini felaketlerden koruduğuna inanmaktadır. Tuvalılar için "at"ın önemli bir yeri vardır. Onlara göre at, sahibinin

52 Tamara Budegeçi, "Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü", Türk Kültürü, Ekim 1995, Sayı 390, s. 636-638.

53 İnan, Tarihte ve..., 50-51.

54 Budegeçi, 636-637; Yıldırım, 74-75.

hem arkadaşı hem de yardımcısı konumundadır. O ayrıca sahibine tehlikeleri de haber verebilmektedir.

Tuvalılar hayvanlara verdikleri kutsiyetten dolayı da bir grup hayvanla karşılaştıkları zaman (avlanırken) bu gruptan sadece bir hayvanı öldürmekte ve hayvanların çoğalmasa gerektiği düşüncesiyle dişi hayvanı vurmamaya gayret etmektedir. Avın olmadığı orman da lanetli sayılmaktadır.⁵⁵

Tuva geleneklerinden biri de insanın ayrıldığı yeri kirli bırakmamasıdır. İnsan, kainattaki en küçük parçayı teşkil etmektedir. Tabiatla bir bütün olan insanın yaşaması için tabiatın temiz olması gerekmektedir. Eğer insan tabiatı koruyamazsa kendisi de hastalanabilmekte ve tehlikeye düşebilmektedir.

3. Ahiret İnancı

Tuva Türkleri'nin ahiret inancında "Geleneksel Türk Dini" inancını yanında Lamaizm'in de etkisi görülmektedir. "Geleneksel Türk Dini" inancına sahip olanlar, ölümlerini kendi inanışlarına göre gömmektedir. Ancak Lamaizm mezhenine mensup olanlar, ölümlerini boş bir araziye atmakta ve atılan ölünün başına bir sırk dikilerek üzerine yazılmış dualar bırakmaktadır.

Tuvalar'da insanın ölümünden sonra yedinci ve kırk dokuzuncu gün inancı bulunmaktadır. Onlara göre ölen kimsenin ruhu yedi gün kendi evinde durmaktadır. Bu ruha da "gri ruh" adı verilmektedir. Bu ruh, Kam'a yedi gün içerisinde nelerle karşılaştığını anlatmaktadır. Kırk dokuzuncu günde de Kam tekrar ruhla konuşmaktadır. Tuvalar'ın inancına göre bu ruh, her yere girip çıkabilmekte ve kendi akrabalarının geçmişini ve geleceğini görebilmektedir. Ayrıca ölümün yedinci ve kırk dokuzuncu gününde ateş yakılmakta ve dualar edilmektedir.⁵⁶

a.2. Tuva Türklerinin İbadetleri, Gelenekleri ve Göreneklere

1. Oba Kültü

Steplerde meydana getirilmiş suni tepeler olarak ifade edilen oba, Tuva Türkleri'nde mukaddes dağ ve tepelerin yerini tutmaktadır. Ayrıca ibadet amacıyla yapılan çadırlara da "Oba" adı verilmektedir. Oba kültürü, çok eski bir kültürdür. Budizm'e aykırı olmasına rağmen Lamalar, çok eski olan bu kültür ortadan kaldıramadıkları için devam etmesine göz yummuşlardır.

Oba kültürü, Altay Türkleri'nde de görülmektedir. Ancak Tuvalar'da bu kültür, daha farklı bir boyut arz etmektedir. Altayların obaları, toprak ve taş yığınının ibarettir. Tuvaların obaları ise içi oyulmuş duvarlar, ağaçtan yontulmuş hayvan suretleri bulunan bir tapınaktır. Obanın kapısı da doğuya doğru bakmaktadır.

Her boy, kendisine ait olan bir yerde oba yapmaktadır. Bu oba, o obaya mensup kimselerin ibadet yeri olmaktadır. Oba ibadetinde Kam; obayı üç

55 Budegeci, 637.

56 Arkoğlu, 292; Yıldırım, 80.

defa dolaşmakta, kokulu otlar yakmakta, obanın etrafını tütsülemekte, ilahiler okumakta, dağlar, yer-su sahibi Tanrı'ya yalvarmaktadır. Lamalar ise elindeki kutsal kitaplardan bölümler okumaktadır. Obanın yanından geçenler de elindeki mevcut olan şeylerden obanın önüne bırakmaktadır.

• Oba ayının sonunda, kurban kesilmekte, kurbanın kafası bir sırığa geçirilerek obanın karşısına dikilmektedir. Daha sonra rakudan dağ ruhlarına saçlar sunulmakta, yarışlar ve güreşler yapılmaktadır. Bu olay bize eski Türkler de mevcut olan günümüzde de kutlanan "Nevruz"u hatırlatmaktadır.⁵⁷

2. Kurban

Tuva Türkleri'nde kurban olacak hayvan, dinî ayinlerden sonra kurban edilmektedir. Tuvalar, kurban olacak hayvanın kemiklerini kırmak suretiyle öldürmektedir. Daha sonra hayvanın kafası bir sırığa geçirilmekte ve obanın karşısına dikilmektedir. Kurban edilen hayvanın etinin bir kısmı ateş ruhuna, dağ ruhuna saç olarak sunulmaktadır. Hayvanın etinin bir kısmı da orada bulunanlar tarafından yenilmektedir.

Tuva Türkleri'nde kanlı kurban geleneği yanında kansız kurban geleneği de görülmektedir. Kansız kurban geleneğini "saçı" oluşturmaktadır. Ateşin, göğün, ormanın ve dağın sahiplerine saç olarak süt ve rakı serpilmektedir. Onlara göre süt, temizliğin sembolü olup, dokuz gözlü kaşıkla sunulmaktadır. Dokuz göz, doku evreni, dokuz geçidi ve dokuz nehri temsil etmektedir. Bu nedenle süt sahibine hediye edilmelidir. Onlar için süt saçmak, yolu açmayı ifade etmektedir. Hatta Tuva Türkleri'ne göre süt satan kimselerin çocuklarının geleceğinin de parlak olduğuna inanılmaktadır.

Tuvalar ayrıca ailede mutluluk ve sağlık olması için sabahları, güneşin doğacağı zaman yeni kaynatılmış çay serpmektedir. Düğün günü de en güzel yemekler güneşe sunulmaktadır. İlkbaharda gök gürlendiği, şimşek çaktığı zaman kadınlar süt, kıymız, ayran dolu kapları çalının çevresinde dolaştırarak saç töreni de yapmaktadır.⁵⁸

3. Doğum

Doğum esnasında zorluk çıkaran ruh olan "Albastı", Tuva Türkleri'nde de görülmektedir. Bu ruhlar, kutsal yerlerde, kayalarda bulunmakta ve keçi gibi bağırmaktadır. Bunların "Sarı Kız" suretinde de görüldüğü söylenmektedir. Tuvalar çocuk doğduğu zaman onu kazanın altına saklamaktadır. Kazana "Akeren" adı verilen ongon koyulmaktadır. Daha sonra da arpa unundan yapılan hamurdan bir bebek koyulmaktadır. Kam bu bebek üzerinde ayin yapmaktadır. Onların inancına göre bu hamur canlanmakta ve ağlamaktadır. Bunun üzerine Kam, hamur bebeğin karnını yarmakta, parçalamakta ve sonra uzak

57 İnan, Tarihte ve..., 59-62.

58 Abdurrahman Küçük-Mustafa Erdem, *Dinler Tarihi*, A.Ü. Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 1995, 191; Budegeçi, 637; İnan, Tarihte ve..., 30; Arıkoğlu, s. 291.

bir yere götürüp gömmektedir. Böylece ölüm ruhunun, çocuğunun öldüğünü zannedip aileyi rahat bıraktığına inanılmaktadır.⁵⁹

Tuvalarda bir çocuk doğduktan üç gün sonra yastığı, yatağın altı kazılarak saklanmaktadır. Böyle yapmakla insanın ruhunu toprakla ebedileştirdiklerini düşünmektedir.⁶⁰

4. Ölüm

Tuva Türkleri'nin kendilerine has ölüm ve cenaze törenleri bulunmaktadır. Tuvalar'da bir kimse öldüğü zaman ölü, keçe veya deri ile sarılmaktadır. Eve bir koyun getirilmekte ve koyun melediği zaman kesilmektedir. Kam koyunun en iyi etlerini ateşe atmakta ve ölüye "üzülme, rakı iç, çay iç, darı ye" diyerek ayin yapmaktadır. Daha sonra ateşe tütün atılarak tören tamamlanmaktadır. Törenin ardından çadırın bir tarafı sökülerek ölü bu sökülen yerden çıkartılmaktadır. Ancak misafir gelip ölenler, çadırın kapısından çıkartılmaktadır. Fakat Tuvalar, evsahibi olan ölülerini ise dönüp tekrar kötülük yapmamalarını önlemek amacıyla çadırın bir tarafından çıkartılmaktadırlar. Lamaizm'e mensup olanlar çadırdan çıkarttıkları ölüyü gömmek yerine boş bir araziye atmakta ve baş ucuna bir sırk dikmektedir. Burada Budizm'e ait yazılı dualar bırakılmaktadırlar. Ölünün yanına da balçıktan ev yapılmaktadır. "Geleneksel Türk Dini" inancına mensup olanlar ise cenazelerini gömmektedir.⁶¹

Tuva Kamlarına ise halktan farklı bir cenaze töreni düzenlenmektedir. Bu törenler de sadece zengin Kamlara uygulanmaktadır. Fakir kamın cenaze töreni ise yapılmamaktadır. Bu tören belli safhalardan oluşmaktadır. İlk safha ölen kamın yatağının kaldırılması veya uzaklaştırılması olayıdır. Yatak kalktıktan veya uzaklaştırıldıktan sonra kamın cenazesinin kalktığı yere bir keçe serilmekte ve keçe kamın cesedi gömüleceği yere götürülünceye kadar kaldırılmamaktadır. İkinci aşamada bir başka kam çağrılmakta ve bu kam, ölü kamın götürüleceği yeri işaret etmekte, sonra elinde bir parça kumaş ile günahlardan arındırma ayini yapmaktadır. Kam çadırın dışında oturarak burada ölü ile konuşuyormuş gibi yaparak ölünün ruhuna birtakım sorular sormaktadır. Üçüncü safhayı cenazenin defin yerinin seçimi oluşturmaktadır. Ölüyü dağlara gömmek yasaktır. Bu nedenle ölü sığ bir alana veya bozkıra gömülebilmektedir. Efsanelere göre kamların temiz, beyaz kemikleri olduğu kabul edilmekte ve bu yüzden umumi mezarlar gömülmemektedir. Dördüncü safhada ise arsa satın alınmaktadır. Beşinci ve son safhada da kamın cesedinin çadırın bir tarafından yan olarak çıkartılması yer almaktadır. Kamın çıkartılması esnasında onun davulu da delinerek dışarı çıkartılmaktadır. Ölü davullar eşliğinde mezara kadar götürülmektedir. Cenaze törenine 3-5-7 gibi tek sayıda grup katılmaktadır. Daha sonra ölü, öküz veya at arabası ile taşınmaktadır. Ölü, semerin

59 İNAN, Tarihte ve..., 170-174.

60 Budegeçi, 638.

61 İnan, Tarihte ve..., 183-184.

üzerine koyularak da taşınabilmektedir. Ölü, gömüleceği yere getirildikten sonra başı doğuya bakacak şekilde koyulmaktadır. Ölünün başının altına cilalı taş konulmaktadır. Sağ yanak sağ elin avuç içinde olacak şekilde fakat parmaklar kulağı, ağzı ve sağ gözü kapatacak şekilde yerleştirilmektedir. Sol el de kalçanın üzerine konulmaktadır. Ölünün gözleri de beyaz bir şeritle bağlanmaktadır. Onlara göre insanın dokuz delik yerinin kapalı olması gerekmektedir. Tören bittikten sonra yatağın yeri değiştirilerek yeniden düzenlenmelidir.⁶²

b. Yakut Türkleri

Yakutlar, resmî olarak Hıristiyanlardır. Ancak onlarda da "Geleneksel Türk Dini" inancı hakim durumdadır ve genel olarak "Türk Dini Geleneği" varlığını hissettirmektedir. Yakutlar hakkındaki en sağlam bilgi Saka asıllı etnolog Ksefontov tarafından verilmektedir. Ksefontov, Kuzey ve Güney Yakutların dinî inanışları arasında farklılıklar bulunduğunu belirtmektedir.⁶³

b.1. Yakut Türklerinin Dinî İnanışları

1. Tanrı İnancı

Yakut (Saha) Türkleri'nin Tanrıları, isimleri değişik olmakla birlikte Altay Tanrılarıyla aynı görevlere sahiptir. Sahalar, Tanrılarına "Toyon" sıfatını vermektedir. Onlara göre her Tanrı'nın bir adı ve görevi bulunmaktadır. Bu Tanrıların görevi, gökte hazır olan nesnelere yere indirmektir.

Yakutların eski destanlarında ve masallarında Tanrı'ya (Gök, Gök ruhu anlamında) Tangara demiş olsalar da bugün bütün ruhlara "Tangara" adını verdikleri bilinmektedir.

Yakut Türkleri'nin Tanrıları şöyle sıralanmaktadır:

Ürüng Ar Toyon; Sahaların en büyük tanrısıdır. Dokuzuncu katta ve tam doğuda yaşamaktadır. Bütün tanrıları yönetmekte, iyilik, güzellik ve mutluluk bu Tanrı tarafından verilmektedir. Bu Tanrı'ya "yaratma, yaratıcı kudret" anlamında "Ayı Toyon" da denilmektedir. Onun ayakları altında kartal yatmakta ve sembolünü de Güneş oluşturmaktadır. Ürüng Ar Toyon'a kurbanlar sunulmakta ve o da bu kurbanları kabul etmektedir. Ayrıca bu Tanrı, çok merhametli olup, insanların özel hayatına karışmamaktadır.

62 M. B. Kenin Lopsan, "Tuva Şamanları Cenaze Törenleri", çev. Handan Er, Türk Dünyası, Yıl 4, Cilt 3, Sayı 10, Mart 1996, s. 35-38.

* Ksefontov, bölgenin coğrafi yapısı nedeniyle Kuzey ve Güney Yakutlar arasında farklılıkların bulunduğunu belirtmekte ve Yakutların dinî inanışlarının temelini Güney Yakutların oluşturduğunu ifade etmektedir. O, Güney Yakutlarda at ile ilgili inanç ve geleneklerin hakim olduğunu, Kuzey Yakutlarda ise at yerine "Ren" ile ilgili geleneklerin görüldüğünü söylemektedir. Ayrıca Ksefontov, bu farklılıkların Kamlarda da kendisini gösterdiğini vurgulamaktadır (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Harun GÜNGÖR, "Uraanghay-Sahalar", Türk Kültürü, Mayıs 1995, Sayı 385, s. 296).

63 Güngör, "Sahalar", s. 293-297.

Kün Kübey Qotun (Ürüng Arılı Xoton); Bu Tanrı, Ürüng Ar Toyon'un hanımıdır. Bu Tanrı da yeryüzünde iyi kalpliliği ve güzel düşüncüyü sağlamaktadır. Güneş ile aynı değere sahiptir. Bu Tanrı'nın görevi; dünyayı ısıtmak, temizlemek ve hayat vermektir.

Aan Alahçın Xotun; Kainatın düzenini sağlamakla görevlidir. Kutsal kabul edilen Kayın ağaçlarında oturmakta, yeşil ve düz alanlarda kasırga olarak dolaşmaktadır. Herkesin iyi olmasına çalışmakta ve insanların iyi işler yapmasını istemektedir. Yanlış hareketlerde de çok üzülmemektedir.

Xatan Temeiereye; Dünyanın yaratılışından beri var olan bir Tanrıdır. Ateş Tanrısı olan bu Tanrı ateşe tükürenlere kin duymaktadır. Bu bağlamda Xatan Temeiere'ye saygı amacıyla doğum yapmış bir kadın kırk gün ateşte yemek pişirmemekte ve yeni evlenmiş kişiler sobanın önünden geçmemektedir.

Uluv Sourun Toyon; İnsanlara hayat vermekle görevli olan bu Tanrı, hayvanları ve kamları yaratmıştır.⁶⁴

2. Ruh İnancı

Yakutlar, ruhu, canı "tın, kut ve sür" kelimeleri ile ifade etmektedirler. "Tın" vücuttan ayrıldığı zaman ölüm meydana gelmekte, fakat "Kut"un vücuttan ayrılması ölümü meydana getirmemektedir. "Sür", insanın enerji, irade ve ruhî hallerini meydana getiren bir unsurdur. "Sür", insan uyuduğu zaman dışarı çıkıp dolaşabilmektedir.

Yakutlar, maddî olan her şeyin ruhu olduğuna; insanların yaptıkları şeylerin de ruhu bulunduğuna inanmaktadır.

Yakutlarda da iyi ve kötü ruhlar bulunmaktadır. İyi ruhlara "Ayi", kötü ruhlara da "Abası" adı verilmektedir.

Yakutlar, "Ayi" ruhların insanların mutluluk ve refahını sağladıklarına inanmaktadır. Çünkü bu ruhlar, iyilik ve temizlik kaynağıdır. "Ayısıt" denilen iyi bir ruh vardır. Bu ruh, Altaylardaki "Umay"ın görevini yapmaktadır. Ayısıt; yaratan, bereket veren dişi ruhlara verilen isimdir. Ayısıtlar, tabiatta dağınık halde bulunan unsurları "kut" yapmakta ve bunu ana karnındaki çocuğa üfleemektedir. Böylece çocuğa can vermektedirler. "ayısıt"ın timsali de kuğulardır. Bu nedenle kuğulara dokunulmamaktadır. Ayısıtlar, insanları ve koruyan olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir.

"Abası" adı verilen kötü ruhlar ise obur ruhlardır. "Albastı" denilen kötü ruhları andırmaktadır. Altaylardaki "kara neme" denilen kötü ruhlara aynı görevi paylaşmaktadır. Kötü insanların canları da kötü ruhlara karışmaktadır. Bunlara "üör" adı verilmektedir. Ayrıca yer-su kültürüne bağlı "işçi" adı verilen ruhlar da bulunmaktadır.

Yakutlar ayrıca inançlarında Ogo İmita" denilen bir ruhun da bulunduğunu dile getirmektedir.⁶⁵

64 İnan, *Tarihte ve ...*, 13, 28,41; Harun Güngör, "Uraanghay-Sahalar", *Bilge Dergisi* (Özel Sayı), Ankara 1995, s. 41; Yıldırım, 60-62.

65 İnan, *Tarihte ve...*, 35, 37, 41, 171, 176.

3. Tabiat Kültleri İle İlgili İnanışlar

Yakut Türkleri'nin tabiat kültleri ile ilgili çok sayıda inanışları mevcuttur. Altay Türkleri'nde mevcut olan "Yer-Su" inanışları Yakut Türkleri'nde de varlığını devam ettirmektedir.

Yakutlar, kayın ağacıyla birlikte arazide tek kalmış çam, ardıç ve çınar ağaçlarını da kutsal saymaktadır. Her Yakut Kamı'nın da bir ağacı bulunmaktadır. Bu ağaca da "Turua" denilmektedir. Her kam adayının bir ağaç dikmekle yükümlü olduğuna ve ağaç büyüdükçe kamın da mevkisinin arttığına inanılmaktadır. Eğer kam ölürse ağaç da yok edilmektedir. Bütün ruhların da "akçam" adı verilen bir ağacı olduğu kabul edilmektedir⁶⁶.

Yakutların inancına göre üst dünya, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç dünya vardır. Üst dünyada tanrılar, iyi ruhlar; yeryüzünde insanlar; yer altı dünyasında ise şeytan ve kötü ruhlar bulunmaktadır. Üst dünya, dokuz kattan oluşmaktadır. En üst katta Ürüng Ar Toyon oturmaktadır. Diğer Tanrılar da derecelerine göre diğer katlarda yer almaktadır.⁶⁷

Yakut Türkleri'nin efsanelerinde ateş, Tanrı'nın oğlu olarak nitelendirilmektedir. Ateşin gökten şimşek ve yıldırımlar vasıtasıyla yere gelmesi de Yakutlar arasında kutsiyet kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca ateşin Tanrı'nın emrinde yakıcı bir güç olarak görülmesi de ona ayrı bir kutsallık kazandırmıştır.⁶⁸ Bu kutsiyetten dolayı Yakutlar, yeminlerini ateş ve ocak karşısında yapmaktadır.⁶⁹

Yakutlar, çakmak taşından elde edilen ateşe de kutsal ateş demektedir. Çünkü onlara göre Tanrı Ülgen ilk ateş çakmak taşı ile yakmıştır. Bu kutsiyetine binaen ayın ve törenlerde bu ateş kullanılmaktadır. Kibritle yakılan ateş de "Rus ateşi" olarak nitelendirilmekte ve bu ateş ayınlerde kullanılmaktadır. Ayrıca aile ocağında yakılan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın kutsal kabul edilmektedir. Altay efsanesindeki Tanrı Ülgen'in üç kızının babalarından sürtünme ile ateş yakmayı öğrendikleri inancı Yakut Türkleri'nde de görülmektedir.⁷⁰ Yakutlar, ateşteki temizleyici güce de "ot izi" adını vermektedir.

Yakularda güneş ve ay kardeş olarak değerlendirilmekte ve onlara Tanrısal güçler atfedilmektedir. Yakut Türkleri, ay ile güneşi iki ayrılmaz kardeş gibi kabul etmişlerdir. Onlara göre "Güneş Tanrısı (Kün-Toyon)" da önemli bir yere sahiptir. Yakut efsanelerinde, "Ay ile Güneş" in hem kendi aralarında kısmen hem de kötü ruhlarla süresiz olarak savaş halinde olduğu inancında göze çarpmaktadır. Güneş ve ay tutulmasının da, güneş ve ayın kötü ruhlarla mücadelesi sonucu gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bazı kahramanların da güneş ve ayın lütfuyla türediğine inancı da bulunmaktadır.⁷¹

66 Yıldırım, 62,64.

67 Güngör, "Sahalar", s. 297.

68 "Ocak", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1985, IV/129.

69 "Ateş", *Ana Britannica Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, II/501.

70 İnan, *Tarihte ve...*, 66.

71 Günay-Güngör, 48; <http://kutlualtay81.sitemynet.com/turkmitolojisi.htm>.

Yakut inançlarında kartal ayrı bir değer verilmekte ve onun ilkbahar ve kışı temsil ettiğine inanılmaktadır. Onlara göre Kartalı yaralamak veya öldürmek günahdır. Kartal yanlışlıkla bir av tuzağına da düşmüşse, kartala hürmet gösterilmektedir. Eğer kartal yanlışlıkla öldürülmüşse, onu kayın ağacının kabuğuna sarıp bir ağaca asmaktadırlar. Böylece cesedinin ayak altında kalmasının önlediği ve ruhunun rahat ettirildiğine inanılmaktadır. Aksi takdirde ata ruhunun gazabından kurtulmak mümkün değildir.⁷²

Yakutlar, güz avına çıkmadan önce orman iyesine* yağ ve et sunmakta ve bunları ateşe atmaktadır. Orman iyesi çeşitli hediyelerle memnun edilmeye çalışılmaktadır. Böyle yapmakla avların bereketli olacağına inanılmaktadır. Bu sebeple de ağaçlara renkli bez parçaları bağlanıp ilk avın şeklini ağaç gövdelerine çizdikleri söylenmektedir.

Yakutlar, ilkbaharda da balık avına çıkmadan önce doğum yapmamış bir ineği "Uiççite" adlı su iyesine kurban etmekte, ona içki ve balık sunmaktadırlar. Diğer bir su iyesi olan "Ukkıla Toyon"a da hürmet gösterilmektedir. Ancak onun suların kirletilmesine kızdığı eğer suyun kirletilmesi durumunda da balıksız ve susuz bırakabileceği de mevcut olan inanışlar arasındadır.

4. Ahiret İnancı

Yakutlar, Lena Nehri'nin döküldüğü yerin dünyanın sonu olduğuna inanmaktadır. Onlar, Lena Nehri'nde meydana gelen girdapların, insanı yer altına götüren bir yol olduğunu söylemektedir.

Yakut Türkleri ölümü, insanın ruhunun kötü ruhlar tarafından yenilmesi olarak değerlendirmekte, ölülerin "başıboş dolaşan ruhlar" olduğu inancını taşımaktadır.

Yakutlara göre insan bütün nimetlerden faydalanmalıdır. Çünkü bu dünyanın iyi olması halinde öbür dünyanın da iyi olacağına inanılmaktadır.

Yakut Türkleri bir kimse öldüğü zaman ona güzel elbiseler giydirmektedir. Ölü gömüldükten sonra da rüzgarın esmesi iyi bir alamet olarak görülmektedir. Çünkü rüzgarın esmesinin ölülerin izlerini ortadan kaldırdığı düşünülmektedir. Ölen kimse değerli eşyaları ile birlikte gömülmektedir.

Yakutlar, ölümü meydana getiren ruhların, ailenin ölmüş fertlerine veya yabancı ölümlere ait olduğuna ve ölünün etrafında olup bitenleri duyduğuna inanmaktadır. Yakutlar, ölüyü taşıdıkları aracı da mezarlıkta yakmaktadır. Ayrıca ölünün yanına konan silahlarda parçalanmaktadır. Bunun nedeni ölen kimse- nin geri gelip bu silahlara zarar vermesini engellemek gösterilmektedir.⁷³

Yakut halkına yapılan tören ile Yakut kamlarına yapılan tören farklılık göstermektedir. Yakut kamları, yüksek tepelere gömülmektedir.⁷⁴

72 Kalafat, 47, 54.

* Avcıların koruyucusu olan bu iyeye Yakutlar, "Boyanoy" adını vermektedir. Bu iyenin ormanda avcılıkla geçinen ve orada ölen dokuz erkek ve dokuz kız kardeşin ruhundan oluştuğuna inanılmaktadır (Kalafat, 47).

73 Kalafat, 44, 61.

74 Sarıncıoğlu; 95-96; Yıldırım, 69-70.

Yakutlar, ölen kimsenin ardından kurban kesmektedir. Buna da "Hayılga" adı verilmektedir. Altay Türkleri'nde mevcut olan ölüm merasimi Yakut Türkleri için de geçerlidir.⁷⁵

b.2. Yakut Türklerinin İbadetleri, Gelenekleri ve Görenekləri

Yakut Türkleri'nde evli kadınlar ibadete katılamazlar. Çünkü Yakutlar, kadınların temiz olmadığına inanmaktadır. Kadınlar adet gördükleri zaman ve doğum sonrasında silah, ev araç ve gereçlerini mutlaka ateşle temizlemeleri gerekmektedir. Hatta böyle zamanda kadın, bir bardağın üzerinden geçtiği zaman bile bu bardağı ateşe tutmak suretiyle temizlemesi gerekmektedir.⁷⁶ Yua Vasiliyef, Yakutların ibadetlerini genellikle su kenarlarında yerine getirdiklerini beyan etmektedir.⁷⁷

1. Kurban

Altay Türkleri'nde mevcut olan kurban töreni Yakut Türkleri'nde de mevcuttur. Tanrılara ve ruhlara kurban edilen hayvanların başında atlar yer almaktadır. Yakutlar, kurbanlarını Kam aracılığıyla sunmaktadır. Bu kurbanlara "Kereh" adı verilmektedir. Altay Türkleri'nin "ıduk" adını verdiği hayvanlara, Yakutlar "İtk" demektedir. İtk hayvanlara işkence yapılmamaktadır. Onlar kurban ettikleri atın derisini bir sırığa geçirip at şeklinde asmakta ve bu işleme de "Tabık" adı verilmektedir. Bu tabıklardan çıkan sesi duyan kimsenin kendisine de ölüm haberi geleceğine inanılmaktadır.

Yakutlar, Tanrıların kanlı kurban kabul etmediklerini kanlı kurbanın sadece hazırlık zamanlarında atların kurban edilmesiyle gerçekleştğini belirtmektedirler.⁷⁸

2. Doğum

Yakutlar için doğumun büyük bir önemi vardır. Doğum zamanı yaklaşmış kadının sancısı artınca erkek ormanda kayın ağacı kesmektedir. Tek kayın ağacından alınmak suretiyle üç kazık hazırlanmaktadır. Ayrıca doğum esnasında evdeki sandıklar da açık bırakılmakta, ateşe yağ atılmakta ve dualar edilmektedir. Çocuk doğduğu zaman ise yağlı yemekler yenilmekte ve kurban kesilmektedir. Kurbanın kafası da kırılmadan pişirilmektedir. Daha sonra kurbanın kemikleri bir torbaya konulup ormanda bir ağaca asılmaktadır. Doğumun üçüncü günü de tekrar bir tören yapılmaktadır.

Yakutlar Türkleri'nde baba, çocuk dünyaya geldiği zaman ebeye bir kadeh rakı sunmakta, onun için ziyafetler düzenlemektedir. Ebe buğday unundan yemek yapmakta, yemeğin yenilmesinin ardından yemekten bir parça, bir kap ve kaşıkla birlikte gömülmektedir. Buna "Ayısıt'a kurban" denilmektedir.

75 İnan, Tarihte ve..., 166,183.

76 Günay-Güngör, 49; Güngör, "Sahalar", s. 297.

77 Yua Vasiliyef, D.T.C.F. Çağdaş Türk Lehçeleri Hocası, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Konferansından, Ankara, 05.04.1994.

78 Yıldırım, 67; Kalafat, 47.

Yakutlar, küçük çocuklarına geçici olarak bir ad koymaktadır. Gerçek ad, yay çekip ok attıktan sonra verilmektedir.⁷⁹

Kısır kadınlar ise "Ayısıt"a çocuk vermesi için dua etmektedir. Gebe olan kadınlar da doğum zamanı yaklaşıncaya evi temiz tutmaya özen göstermekte, herkese karşı şefkatli davranmakta ve açları doyurmaktadır. Çünkü onların inancına göre Ayısıt geldiği zaman herkes neşeli ve tok olmalıdır. Kam* Ayısıt ayini yapmak için dokuz erkek ve dokuz kız hazırlamaktadır. Sonra dokuz kat yükseklere Ayısıtlar dergahına ulaşmaktadır.⁸⁰

Kuzey Yakutlar'da, ayrıca kadın doğum yaptığı zaman evin bahçesine üç gün süreyle tavşan derisi asılmaktadır. Bu işe "Ayustım" adı verilmektedir. Çocuk doğduğu zaman çocuğa şans getirmesi amacıyla bıçak verilmektedir. Çocuğun yastığı altına da tahtadan yapılmış bir bıçak konulmaktadır. Kuzey Baykal Yakutları bıçağı çocuğun karyolasına bağlamaktadırlar. Eğer kız çocuğu ise yastığının altına makas konulmaktadır.⁸¹

Yakut kadınları çocuk sahibi olmak için mukaddes bir ağacın dibinde, ak ve boz at derisi üzerinde "Yer Sahibine" dua etmekte ve kurban kesmektedir.

3. Evlilik

Yakutlar evliliği sönmez bir ateş yakmak olarak değerlendirmektedir.⁸² Onlar, kız istemeye bir heyet halinde gitmektedir. Bu heyette damat adayı ve baba yer almaktadır. Heyetin götürdüğü hediyelerin kabul edilmesi, evliliğe razı olunduğunun göstergesi sayılmaktadır. O zaman dünürçüler kızın annesi ve babası karşısında yere kadar eğilmektedir. Nişan ve düğün, yeni ay doğumunda yapılmaktadır. Damat, düğüne kadar kayın babasının karşısına çıkmamaktadır. İlk görüşmede damat, kayınbabasının ve kaynanasının huzurunda eğilmekte, daha sonra da ellerini öpmektedir.

Kuzey Yakutlar'da, gelin olacak kız, damadın evinin kendisine verilmiş olan Renler'den birini bıçakla öldürüp kanından onlara sunmaktadır. Gelin hiçbir zaman büyüklerinin karşısına başı açık olarak çıkmamakta, çorapsız gezmemekte ve büyüklerine ismiyle hitap etmemektedir. Damat da kaynana-

79 İnan, Tarihte ve....;167-173. -

* Yakutlar, erkek Kama "oyun" kadın şamana da "Udagon" adını vermektedir. Kamlık, irsidir. Yakutlara göre Kam birçok sanata bilmeli ve etrafındakileri ikna edebilecek bir yeteneğe sahip olmalıdır. Yakut Türkleri ilk kamun dünyaya gelişiyle ilgili olarak, kartaldan doğduğunu söylemektedirler. Bu nedenle kartala da hürmet gösterilmekte ve mukaddes kabul edilmektedir. Yakut Türkleri'ne göre kamların canı gökteki kutlu ağacın dallarında bulunmaktadırlar. Kam anasının karnında iken bu ağaçtaki kut kamın vücuduna girmektedir. Yakutlar Kam ile demircinin bir yuvada olduğuna inanmaktadır. Yakutlarda Kam olmak için bir takım aşamalardan geçmek gerekmektedir. Usta kam, genç kamı "egement" adı verilen bir ruhla donatmaktadır. Bu yardımcı ruh, kamın "ikinci benliği" olarak görülmektedir. Kam, merasimlerle Kam olmaktadır(Bkz. İNAN, *Tarihte ve...*, 66; Kalafat , 65; "Şamanlık", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, X/3810).

80 İnan, Tarihte ve....,166-168

81 Güngör, "Sahalar", s. 299.

82 Günay-Güngör,, 68.

sının yerine oturmamakta ve onun içtiği bardaktan da içmemektedir. Ayrıca kadın asla kocasının elbisesi üzerine elbise atmamaktadır.

Yakutlar'da daha önceleri "kız kaçırma" yolu ile evlenme meşru idi. Kız kaçırarak kimseler, şaman tarafından ayin yapıldıktan sonra yola çıkmaktadırlar. Ayin esnasında tanrıya yalvarıp, duada bulunduktan sonra kızı kaçırarak olanlar kızın bulunduğu kabileye giderek kızı gizlice kaçırmaktadır. Ancak günümüzde bu durumun pek fazla söz konusu olmadığı görülmektedir.

4. Diğer inanç ve adetler

Kuzey Yakutlar'da, "Nimaat" adı verilen, her avcının avladığı hayvanın etinden etrafındakilere ve komşulara dağıtmak zorunda olduğu bir adet vardır. Öyle ki bazen avcıya sadece hayvanın kafası ve kürek kemiği kalmaktadır. Bu adet daha çok Uranghay Bölgesi'nde yaşayanlar için geçerlidir.⁸³

"Doluur" veya "Doruu" adı verilen kürek kemiği falına bakma adeti de mevcuttur.

Yakutlar'da ayrıca güneş (Isiah) bayramı vardır. Bu bayramda kımız çok kullanıldığı için kımız bayramı da denilmektedir. Bu bayrama Kamlar da katılmaktadır. Kımız içilecek bardaklar kayın ağacından yapılmaktadır. Bu günlerde güneşe dua edilmekte, iyi ve kötü ruhlara dualarda bulunulmaktadır. En yaşlı kimse kımız içerek duayı başlatmaktadır. Dualarda Tanrılara yalvarılmakta ve huzurlu olmaları için ruhlardan yardım istenilmektedir.⁸⁴

Yakutlar, ocak yaparken ve törenler yapmakta ve kurban kesmektedirler. Kurban edilen kurbanın kanı ocağa sürülmektedir. Bundan maksat, evi kötü ruhlardan korumaktır. Onlar ayrıca ocaktaki külün kıpırdamasının aileye yeni bir çocuğun katılacağına işaret olduğuna inanmaktadır.⁸⁵

c. Hakas Türkleri

Hakas Türkleri, Ruslar'ın misyonerlik faaliyetleri neticesinde Hristiyanlaşmışlardır. Ancak Hakaslar, genel olarak Hristiyan görünmekle birlikte "Geleneksel Türk Dini" inanışlarını da yaşatmaktadırlar.

c.1. Hakas Türklerinin Dini İnanışları

1. Tanrı İnancı

Hakas Türkleri, Tanrılarını "Çayan" adını vermektedir. Bu Tanrılar, yabancı tesirlerin de etkisiyle "Huday", "Çingizhan" gibi isimlerle ifade edilmiştir.

Hakaslar'da dokuz tane yaratıcı Tanrı bulunmaktadır. Bu Tanrılarının büyüğü "Çalbras Çayan"dır. Bunun yanında diğer Tanrılar, yıldırım tanrısı "Kügürt Çayan", ışık tanrısı "Çaltırak Çayan", bereket tanrısı ve çocukların koruyucusu olan Tanrı "İmay Eçeyi"dir. Bunlarla birlikte alt dünyada yaşayan başlarında "Yerlik Han" ve "Çines Han"ın bulunduğu yedi Tanrı daha vardır.

83 Güngör, "Sahalar", s. 297.

84 Yua Vasiliyefin Konferansından.

85 İnan, *Tarihte ve ...*, 66-68.

Bu Tanrılar, sürüngenleri, böcekleri, hastalıkları ve kamları yaratmaktadır. Onlara göre bu tanrıların görevi, insanları rahatsız etmektir.

2. Tabiat Kuvvetleriyle İlgili İnanışlar

“Yer-su” inancı, Hakas Türkleri’nde de mevcuttur. Hakaslar’da her şeyin bir ruhu bulunduğu inanılmaktadır. Hakaslar; Sogol, Palmir, Akaya gibi dağları kutsal saymaktadır. Bu dağların efendisi de “Hubay Han”dır. Bu dağların hepsinin ruhu bulunduğu inanılmakta bunlara kurban sunulmaktadır.

Hakaslar, orman hayvanlarını, dağların sahipleri olan ruhların malı olarak değerlendirmektedir. Onlar, dağ ruhlarının müziği çok sevdiğini söylemektedirler. Bu yüzden ona bol müzik çalarak, bol av ile ödüllendirileceklerini düşünmektedirler. Hakaslar, avı kutsal saymakta ve erkeklere has bir iş olarak değerlendirmektedir.

Hakaslar’ın tabiat hakkındaki inanışları, tarlada çalıştıkları ilk gün için yüzlerini yıkamalarına da sebep olmaktadır. Bunu saadetin, mutluluğun kaybolmaması için yapmaktadırlar. Hatta tarlada çok ot olmasın diye bu dönemde karı-kocanın birlikte uyuması da sakıncalı görülmektedir.

Kayın ağacının Hakaslar için ayrı bir kutsallığı vardır. Bütün ibadetler ve saçılar bu ağacın altında yerine getirilmektedir. Kamlar da kayın ağacı olmadan törene katılmamaktadır.

Hakaslar alt, üst ve orta dünya şeklinde üç dünyanın olduğunu söylemektedir. Üst dünya Tanrıların, orta dünya insanların ve alt dünyanın da kötü ruhların mekanı olduğuna inanılmaktadır.

Orta dünyada yaşayan insanların etrafında ise periler bulunmaktadır. “Yer-su” iyeleri de orta dünyada bulunmaktadır. Alt ve üst, iyi ile kötü arasında daima bir mücadele olmakta ve insanlar bunlardan birini seçmek zorunda kalmaktadır.⁸⁶

c.2. Hakas Türklerinin İbadetleri, Gelenekleri ve Görenekleri

1. Kurban

Hakaslar’da kurban edilen hayvanlar at başta olmak üzere koyun, keçi ve sığırdır. Ancak dağ ruhlarına adanılan kurban ise üç yaşını doldurmuş beyaz koçtur. Bu ayine kadınlar katılmamaktadır. Kurban törenlerine herkes evinde hazırladığı rakısını getirmektedir. Kurban edilecek hayvanlar kurban için hazırlandıktan sonra Kam törene başlamaktadır.

Hakaslar, kurban kesmemektedir. Hayvanların karınlarını yarıp, yüreğini çıkarmak suretiyle öldürmektedir. Bu adetleri Moğollar’dan veya Türk olmayan Sibiryaya kavimlerinden öğrendikleri iddia edilmektedir. Hayvan kesilirken, kemiklerin kırılmamasına özen gösterilmektedir. Eğer kemik kırılacak olursa hayvan sahibinin mutsuz olacağına inanılmaktadır. Hayvanın kuyruk sokumu kesilip alınmaktadır; çünkü evde mutluluğun olması buna bağlıdır. Hayvanın leğen kemikleri de kadınlara verilmektedir.⁸⁷

86 Yıldırım, 83-86.

87 Butanayev Yakovleviç, “Hakaslar, I-II”, T.D.D. Kasım-Aralık 1995, s. 107-108.

Kurban boş alanlarda sunulmaktadır. Hakas Türkleri'nde kurban için tayin edilmiş belli bir zaman da söz konusu değildir.⁸⁸

2. Doğum

Hakaslar, dokuz erkek çocuk doğuran kadına büyük değer vermektedir. Hakas Türkleri'nde geleneksel kültürlerin sebep olduğu çok çocuk dikkat çekmektedir. Çocuk doğmadan önce bir takım kurallara uyulmaktadır. Öyleki çocuğun sırtında leke olmasın diye hamile kadınlar köpeği tekmelememektedir. Doğan erkek çocuğun göbek bağı bıçakla, kızın ki ise makasla kesilmektedir. Eğer göbek bağı taşla kesilirse çocuğun insafsız olacağına inanılmaktadır.

Çocuk "Ay yenisi" dönemde doğarsa mutlu olacağı, "Ay eskisi" dönemde doğarsa mutsuz olacağı söylenmektedir. Dolunay zamanında doğarsa ömrü uzun olacağına iki ay arasında doğarsa başarılı olacağına inanılmaktadır.⁸⁹ Doğan çocuğa eski adetlere göre ad verilmektedir. Çocuk ergenlik çağına geldiğinde Rusların idari baskısı sonucu vaftiz edilmekte ve Hıristiyan ismi almaktadır. Ancak bu isimler günlük hayatta kullanılmamaktadır.⁹⁰

3. Ölüm

Hakas Türkleri, ölümlerini yüksek yerlere gömmektedir. Amaç tarıma elverişli toprakları ölümlerden uzak tutmaktır. Mezar erkenden kazılmakta ve fazla derin olmamaktadır. Ölen kimsenin akrabaları törene katılmamakta ve diğer insanlar için de bu işlerle uğraşmak şeref sayılmaktadır. Ölen kimse Hıristiyan ise başı doğuya çevrilmekte, eğer geleneksel inanışa bağlı biri ise batıya çevrilmektedir.

Hakaslar, ölümlere elbise giydirip tahta sandığa koymaktadır. Mezara ölünün giyecek ve değerli eşyaları da konulmaktadır. Ölü için gömüldükten sonra 3, 20, 40 ve 100 gün sonra anma törenleri ve ziyaretler düzenlenmektedir. Kırkuncu gün ölünün atı kesilmekte ve yenmekte; atın başı da mızrağa geçirilerek mezarın başına getirilmektedir.

Hakaslar ölen kişinin mezarı başında toplanmakta ve ateş yakmaktadırlar. Getirdikleri yemek ve içkiler de ateşe atılmaktadır. Böyle yapmakla ölen kimsenin günahlardan arınacağına ve yolunun aydınlanacağına inanılmaktadır.

Cenaze törenine kadınlar fazla katılmamaktadır. Ölü gömüldükten sonra ölenin ruhu olan "kara ruh" evden dışarı çıkarılmaktadır. Daha sonra kam gelmekte, söndürülmüş ateşin etrafında sessizce beklenilmektedir. Ses yapılırsa kara ruhun içlerine gireceği düşünülmektedir. Kam burada ölen kimseyi taklit ederek herkesi etkilemektedir. Kam, kara ruhu tefe sürmekte; ata bindirerek o bölgeden uzaklaştırmaktadır. Hakas kamlarının cenaze töreni ise halkın törenlerinden farklıdır. Kamın cesedi evde bir gün bekletilmektedir. Yemek ve rakı hazırlanmaktadır. Daha sonra kamın cesedi bir tahta üzerine konmakta ve tah-

88 Radloff, *Sibirya'dan I*, 131.

89 Yıldırım, 86-88.

90 Ashyüce, *"Hakasya Ülkesi"*, s. 30.

ta, ceset kalktıktan sonra yakılmaktadır. Sonra ceset kefene sarılmakta, en iyi elbisesi giydirilerek ve gözleri doğuya bakacak şekilde mezara yerleştirilmektedir. Kamın ayağına da rakı, peynir ve at eğeri gibi şeyler konulmaktadır.⁹¹

W.Radloff da Hakaslar'ın yüzlerini parçalamadıklarını, cesedi üç kat sardıklarını ve ağladıklarını söylemektedir. Cesedin daha sonra ateşe atıldığını, bir yıl sonra da kemiklerin gömüldüğünü dile getirmekte ve belli zaman sonra da matem merasimi düzenlendiğini anlatmaktadır.⁹² Beltir ve Sagaylar'da ise daha farklı bir defin törenine rastlanmaktadır.

Hakaslar "Ölü Aşır"na büyük önem vermektedirler. Ölünün gömülmesini müteakip mezardan dönenlerin yıkanmasından sonra yemek yenilmekte ve içki içilmektedir. En yakın akrabaları ölü evinde üç gün misafir kalmaktadır. Bunlar geceleri uyumamakta, yemeklerden sonra ateşe yemek ve içki atmaktadırlar. Ölünün gömülmesinden yedi gün sonra aynı işlem tekrar yapılmaktadır.

4.Tun Bayramı:

Hakaslar baharın gelmesiyle birlikte bir tören yapmaktadırlar. Bu törenin amacı baharın gelişinin kutlanmasıdır. Haziran ayı içinde yapılan bu bayrama "Tun Bayramı" denilmektedir. Bu tören "sığır"la ilgili olduğundan halk arasında "İlk Sütün Bayramı" olarak da bilinmektedir. Tun bayramı, çiçeklerin açtığı, her tarafın yeşillendiği bir zamanda yapılmaktadır. Bu bayramda folklor oyunları düzenlenmekte, yemek ve içecekler hazırlanmaktadır. Bu tören, Yakutlar'da "Issiah Bayramı"nı, Tuvalar'da "Oba Kültü"nü, Eski Türkler'de ve günümüzdeki Türkler'de de "Nevruz Bayramı"nı andırmaktadır.⁹³

Sonuç

Türkler, ne kadar geniş bir alana yayılmış bulunursa bulunsun, hangi dinin etkisinde kalmış olursa olsun kendi kültürünü, kendi dini inanışlarını ve geleneklerini yaşatmışlardır. Altay ve Güney Sibiry Türkleri ile birlikte Balkanlar'daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki bütün Türk topluluklarının inanışlarının Anadolu'daki inanışlar ile benzerlik göstermesi bunun bir tesadüf olmadığını, önceki inanış ve davranışların bir devamı olarak izah edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü coğrafi bölgesi ve dini inanışı ne olursa olsun bütün Türk boyları nüanslarda ve isimlendirmede farklılık gösterse de temelde aynı dini düşünce, duygu ve inanışlara sahiplerdir. Bu durum bize tüm Türk boylarının aynı kültürden geldiğini, aynı dini duygulara sahip olduğunu ve ortak bir paydada buluştuğunu göstermektedir.

91 Ashyüce, "Hakasya Ülkesi", s.30-32; Yıldırım, 88-89.

92 Bkz. Radloff, *Sibiryadan I*, 130-133.

93 İnan, *Tarihte ve ...*, 184-185; İlon Kışımovo, 'İlk Sütün Bayramı', *Yesevi Dergisi*, Ekim 1995, s. 22.